

Lana HUDEČEK
Zavod za hrvatski jezik HFI, Zagreb

LEKSIKOGRAFSKA OBRADA NEPROMJENLJIVIH RIJEČI

U radu se pokazuje kako se u hrvatskim jednojezičnicima pristupa problemu obrade riječi koje su stanovite međukategorije između priloga i prijedloga (npr.: *do, mimo, blizu, niže, prije, pored, poslije, širom, usprkos, više* itd.) te veznika i priloga, zamjenica i čestica. Uspoređuju se potvrđeni načini obrade upitnih zamjeničkih priloga (*gdje, kad, kako, kamo, kud, odakle, pošto, stoga, zato* itd.) koji mogu imati vezničku relativnu funkciju, čestica koje također funkcioniraju i kao veznici (*neka, samo, istom, još, tek*). Stanje se uspoređuje sa stanjem u stranim jednojezičnicima te daje prijedlog za obradu takvih riječi.

1. Uvod

1.1. Nepromjenljive riječi po mnogo čemu su riječi zasebna, nedovoljno definirana statusa. Neke gramatike bave se njima, dok ih nemalen broj u cijelosti ili tek s izuzetkom priloga zaobilazi uz napomenu da kao riječi bez promjene, riječi koje se ne nadaju gramatičkom opisu, pripadaju području bavljenja leksikografije, a ne gramatike. Autori gramatičkih priručnika većinom se zadovoljavaju uvođenjem vrste riječi kojoj takve riječi pripadaju i nekim načinom njihove klasifikacije (npr. prijedlozi s genitivom, veznici uzročnih rečenica, neodređene zamjenice, mjesni prilozi, itd.), a u rječnicima se obično, uglavnom neprecizno, navode njihova značenja bez opisa uloge takvih riječi u organizaciji većih sintaktičkih jedinica (*Pranjkić* 1993, str. 27). Nepromjenljive riječi gramatika ipak ne može zaobići; pitanje bi se moglo postavljati o tome je li ih najzahvalnije obrađivati unutar morfologije (veznici bi npr. mogli naći svoje mjesto u sintaksi). Pa i rječničke definicije prijedloga i veznika temelje se upravo na gramatičkim (sintaktičkim) odnosima u koje stupaju, iako ih gramatika u nemalom broju slučajeva gura od sebe u naručje leksikografije. Nepobitno je da nepromjenljive riječi sudjeluju u gradnji gramatičkog izraza (izuzetak su čestice i uzvici, tj. riječi koje bez kojih bi izraz na gramatičkoj razini funkcionirao kao i s njima i koje svoje pravo objašnjenje mogu dobiti "s onu stranu gramatike", u okviru leksikografije i stilistike) i da kao takve moraju naći svoje mjesto u grama-

tici; no jasno je i to da se problem trebaju li nepromjenljive riječi naći svoje mjesto u gramatici (i ako da, na kojem mjestu u gramatici) ne tiče toliko poimanja njih samih, koliko poimanja zadataka i granica gramatike uopće.

1. 2. Unutar slabo obrađenoga područja nepromjenljivih riječi, njihove neujednačene sistematizacije i neusklađenoga rječničkoga opisa, ovaj rad pokušava prodrijeti u još slabije istraženo područje. Njegova je svrha da prikaže kako leksikografska praksa pristupa problemu obrade nepromjenljivih riječi koje su stanovite međukategorije između priloga i prijedloga (primjerice: *do, mimo, blizu, niže, prije, pored, poslije, širom, usprkos, više*, itd.), zamjenčkih priloga i veznika (*gdje, kako, kad, kamo, kud, odakle, pošto, zato, stoga*, itd.), čestica i veznika (*neka, samo, istom, još, tek* itd.). U tom kontekstu postavlja se i pitanje obrade upitno-odnosnih zamjenica koje također mogu imati vezničku funkciju (*tko, što, koji, čiji, kolik, kakav*, itd.) Zbog ograničenoga vremena u ovom izlaganju neće biti govora o preklapanjima *prilog/uzvik* te *prilog/čestica*. Problem o kojem se govori mnogo je širi od ovih nekoliko izabranih slučajeva preklapanja. U novije vrijeme ima i u nas nekoliko radova koji upozoravaju na to kako riječi promjenom funkcije mijenjaju pripadnost vrsti riječi.¹ Takva se nova shvaćanja svakako moraju odraziti i na gramatički opis, a time i leksikografsku obradu riječi. Ne treba, naime shvatiti da je problem o kojemu je riječ u ovom izlaganju svojstven samo osobitim kategorijama nepromjenljivih riječi; kod njih je, međutim, u gramatičkoj tradiciji svakako najranije uočen i leksikografski verificiran.

2. Prilozi — prijedlozi

2. 1. U *Priručnoj gramatici hrvatskoga književnog jezika*, u poglavlju o prijedlozima, uz prave spominju se i nepravilni prijedlozi koji se dijele na izvedene i složene: »Među izvedene prijedloge ubrajaju se i one riječi koje se upotrebljavaju i kao prilozi (uz glagole) i kao prijedlozi (uz imenice). To su: *blizu, mimo, niže, prije, pored, poslije, širom, usprkos, uprkos, van, više*« (str. 184). U skladu s rečenim, takve bi se riječi u rječniku trebale obrađivati pod jednom natuknicom razloženom na dva značenja koja ovise o funkciji unutar rečenice.

Skloniji smo mišljenju da je riječ o skupini tek formalno istih riječi koje uz glagolske oblike funkcioniraju kao prilozi, a uz padežne oblike kao prijedlozi (npr. *doći ću poslije, poslije večere*). Činjenica je da kad dolaze uz glagolske oblike, tj. kao prilozi, one na neki način impliciraju, podrazumijevaju i značenje nekakvog uopćenog — neodređenog imenskog oblika te da i kao prilozi uključuju stanovito prijedložno značenje. Ipak, osnovni bi kriterij pri odlučivanju o načinu njihove rječničke obrade trebao biti onaj da se riječi različitih vrsta donose kao dvije zasebne

¹ Usp. rad B. Tafre Što su brojevi (gramatički i leksikografski problem). *Rasprave Zavoda za jezik* 15. Zagreb 1989. te I. Pranjkovića Riječi sviju vrsta, u knj. *Hrvatska skladnja*. Zagreb 1993.

natuknice, tj. da uz jednu natuknicu može stajati samo jedna oznaka vrste riječi. Prijedloge i priloge formalno istoga oblika valjalo bi stoga obrađivati unutar dviju rječničkih natuknica.

2. 2. U hrvatskim jednojezičnicima (pregledani su Akademijin rječnik, Benešićev rječnik, *ADOK* te Anićev rječnik) uočava se posvemašnja neujednačenost obrade, kako unutar cjelokupnog pregledanog korpusa, tako i unutar svakoga pojedinog rječnika. U *Akademijinu rječniku* spomenute se riječi najčešće obrađuju pod istom natuknicom uz koju se daju naputci o pripadnosti dvjema vrstama, primjerice uz natuknicu *do* stoje odrednice koje je određuju kao prijedlog, prilog i veznik, uz natuknicu *blizu* odrednice koje je označuju kao prilog i prijedlog, itd. Niže je obrađen samo kao prijedlog, a pritom postoje dvije natuknice *više* — *više* prilog i *više* prijedlog. U *Benešićevu rječniku* relativno je dosljedno provedena obrada u kojoj se donose dvije natuknice — prva se redovito definira kao prijedlog, druga kao prilog. U *ADOK-u* vlada posvemašnja neujednačenost: postoji samo jedna natuknica *do* s dvije oznake vrste (prijedlog i prilog), a dvije natuknice *blizu* — *blizu* prilog i *blizu* prijedlog. U *Anićevu rječniku* najčešća je obrada prijedloga/priloga pod jednom natuknicom uz naznaku o pripadnosti dvjema vrstama riječi, ali ima i primjera obrade pod dvije zasebne natuknice (*prije* prijedlog i *prije* prilog). Natuknica *širo*m određuje se u Anićevu rječniku samo oznakom prilog, natuknica *usprkos* samo s oznakom prijedlog; ne spominju se prijedlo *širo*m i prilog *usprkos*.

2. 3. Kako bi se dobio pregled o postupcima u stranim jednojezičnicima pregledana su novija izdanja engleskoga *Longmanova* rječnika, te njemačkoga *Wahrigova* i *Dudenova* jednojezičnika. Obrade su u njima gotovo besprijekorno dosljedne, mada se koncepcijski razlikuju. U *Longmanovu* rječniku uspostavlja se onoliko natuknica koliko ima vrsta riječi; postoje tako četiri natuknice *near* (blizu) — *near* prilog, *near* prijedlog, *near* pridjev i *near* glagol, dvije *before* (prije) — *before* prilog i *before* prijedlog. U njemačkim jednojezičnicima rješenje je drukčije, ali više grafički nego smisljeno. Naime, iako donose redovito samo jednu natuknicu, ne označuju je kao dvovrstu riječ, tj. ne donose naputak o vrsti odmah iza natuknice, već iza rimskoga broja. Tako primjerice *vor* I. prijedlog.....II. prilog, *nach* I. prijedlog.....II. prilog, itd.

3. Prilozi/veznici, čestice/veznici, zamjenice/veznici

3. 1. Drukčiju skupinu problema čine oni u kojima se formalno iste riječi mogu svrstati u veznike i koju drugu vrstu riječi (u ovom radu osvrnut ćemo se samo na zamjeničke priloge i čestice). Da bi se problem mogao sagledati, valja prvo pokušati opisati veznike kao vrstu riječi. Vrlo je malen broj riječi koje se mogu odrediti samo kao veznici (primjerice: *a*, *ako*, *ali*, *čim*, *da* *dakle*, *dok*, *e*, *ili*, *jer*, *ma*, *makar*, *eda*, *iako*, *iliti*, *mada*, *premda*). »Kao veznici upotrebljavaju se i riječi nekih drugih vrsta, i to upitno — odnosne zamjenice *tko*, *što*, *čiji*, *koji*, *kolik*, *kakav* i svi njihovi oblici, zatim zamjenički prilozi *gdje*, *kad*, *kako*, *kamo*, *kud*, *odakle*, *pošto*, *zašto*, *zato*, *stoga* i *napokon*, neke čestice: *neka*, *samo*, *istom*, *još*, *tek*« (*Priručna gramatika*,

str. 187). Već u ovoj definiciji vidimo razliku u odnosu na naprijed iznesen problem obrade *prijedloga/priloga*. Tamo je rečeno da se neke riječi upotrebljavaju i kao prilozi (uz glagol), i kao prijedlozi (uz imenicu). Ovdje se pak kaže da se riječ neke druge vrste može upotrijebiti kao veznik. Sama takva definicija podrazumijeva da riječ time što se upotrebljava kao veznik ne prestaje biti riječ one vrste kojoj temeljno pripada; prilozi, zamjenice i čestice primajući (ostvarujući) svoju potencijalnu vezničku funkciju ne gube svoju primarnu funkciju, koja je stalna i definitivno ih određuje kao riječi koje su po vrsti prilozi, zamjenice ili čestice.

3.1. U prilog ovoj tezi govori i to da, unatoč citiranoj napomeni kako se kao veznici mogu upotrebljavati i upitno–odnosne zamjenice i svi njihovi oblici, nikad u leksikografskoj obradi nećemo naći natuknicu koja nosi oznaku veznika, a koja je koji od oblika spomenutih zamjenica.

Smatram stoga da bi pristup obradi u slučaju kad je riječ o međukategorijama veznika i koje druge, promjenljive ili nepromjenljive riječi, trebao biti drukčiji od predloženoga za problem međukategorije *prijedlog/prilog*. Riječ bi trebalo definirati njezinom primarnom funkcijom, a u obradi dati obavijest o njezinoj sekundarnoj, potencijalnoj, vezničkoj funkciji koju može, a ne mora imati unutar rečenice. Funkcija je to koja ne negira primarnu, već postoji uz nju.

3.3. U našim je jednojezičnicima primjetna neusklađenost i nedosljednost slična opisanoj u obradi *prijedloga/priloga*. U *Akademijinu rječniku* zamjenički prilozi koji imaju i vezničku funkciju obrađeni su najčešće tako da se iza natuknice donose kratice koje označuju da je riječ prilog i veznik; rjeđe se donose dvije natuknice (npr. *pošto* prilog i *pošto* veznik), a ponekad se (npr. *kamo*, *kud*) zanemaruje njihova potencijalna veznička funkcija i određuje ih se samo kao priloge. U *ADOK-u* se često određuju kao prilozi, a u obradi se daje napomena o značenju i upotrebi »u službi veznika«, iako ima i primjera da se uz njih donose dvije oznake vrste (npr. *kad* prilog i veznik, *kako* prilog i veznik). U *Benešićevu rječniku* se, relativno dosljedno, kao i u slučaju *prijedloga/priloga* donose dvije natuknice, ali i tu ima odstupanja. U *Anićevu rječniku* zastupljena su podjednako učestalo oba načina obrade. Velik broj riječi ovoga zatvorenoga skupa donesen je samo uz oznaku prilog, bez napomene o vezničkoj funkciji (*kamo*, *kud*, *odakle*, itd.)

3.4. Nasuprot posvemašnjoj neujednačenosti u našim rječnicima, u pregledanom engleskom jednojezičniku ponovo nalazimo gotovo beziznimnu dosljednost. U *Longmanovu rječniku* *prilozi/veznici* doneseni su, kao i *prijedlozi/prilozi* kao dvije natuknice, kao dvije riječi koje pripadaju različitim vrstama. U njemačkim jednojezičnicima najčešće se veznička funkcija ne spominje izriječkom, već se donosi samo oznaka prilog, a primjeri opisuju i upitno i relativno (vezničko) njihovo značenje. Još je jače istaknut taj pristup obradi kad je riječ o *upitno–odnosnim zamjenicama/veznicima*. Nasuprot općoj nedosljednosti u obradi u svim našim jednojezičnicima (dovoljno porazni rezultati dobivaju se i letimičnim uvidom i usporedbom obrade riječi *tko* i *što*), svi pregledani strani jednojezičnici ne samo da su dosljedni svaki unutar svoje koncepcije, već nude i jedinstven model obrade u kojem se uz riječ

redovito nalazi oznaka da je zamjenica, a u obradi se napominje i da uz upitnu ima i relativnu (vezničku) funkciju.

4. Zaključak

Od mnogobrojnih problema u obradi "međukategorija" unutar vrsta riječi, pokušala sam prikazati sve nedostatke i prednosti potvrđenih načina obrade u hrvatskim i stranim jednojezičnicima osvrćući se, zbog ograničena vremena samo na *prijedloge/priloge* te *priloge/veznike*, a tek usputno i na *čestice/veznike* te *zamjenice/veznike*. Zaključak je ovaj:

a) *prijedloge/priloge* trebalo bi u rječniku uspostaviti kao dvije natuknice te obrađivati kao dvije zasebne riječi koje pripadaju različitim vrstama,

b) riječi koje uz svoju primarnu funkciju imaju i funkciju veznika trebale bi biti obrađene pod jednom natuknicom, uz oznaku primarne vrste riječi, a unutar obrade trebala bi se dati napomena o upotrebi riječi u vezničkoj funkciji.

Na kraju moram napomenuti da nije ni toliko važno koje od svih potvrđeni ili nepotvrđeni rješenja će autori budućih hrvatskih jednojezičnika prihvatiti, koliko je važno obratiti pažnju na dvije stvari — prvo — da u rječničku građu uđu sve riječi spomenutih vrsta, jer one u sinkronijskom presjeku čine zatvorene skupove, — i drugo i najvažnije — obraditi ih dosljedno.

UNCHANGABLE WORDS IN DICTIONARIES

Summary

In this paper the author shows how Croatian monolingual dictionaries treat words which form a special category between adverbs and prepositions (e.g. *do*, *mimo*, *blizu*, *niže*, *prije*, *pored*, *poslije*, *šikom*, *usprkos*, *više* etc.), conjunctions and adverbs or pronouns and particles. The ways of lexicographic treatment of interrogative pronominal adverbs (*gdje*, *kad*, *kako*, *kamo*, *kud*, *odakle*, *pošto*, *zato*, *stoga* etc.) which may have a conjunctive relative function, are compared with particles which also function as conjunctions (*neka*, *samo*, *istom*, *još*, *tek*) in the existing dictionaries are compared. The state of the art in Croatian dictionaries is compared to that in other monolingual dictionaries and suggestions are given for lexicographic treatment of such words.